

VÁLSÁGOK – MOZGÁSTEREK – KÉNYSZERPÁLYÁK. A TÁRSADALMI ÉLETHELYZETEK VÁLTOZÁSAI A VÁLSÁGOK IDEJÉN

Kaposi Zoltán, Prof. Dr.

egyetemi tanár

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

kaposi.zoltan@ktk.pte.hu

DOI: 10.15170/ktk-fogyszimp-2023-01

ABSZTRAKT

Az előadás alapvetően történeti jellegű. Azt járjuk körbe, hogy az elmúlt évszázadok során a különböző válsághelyzetek az európai népesség azonnali és hosszú távú működésében milyen változásokat eredményeztek, s a társadalmi csoportoknak milyen alkalmazkodási lehetőségei maradtak. Régóta tudható, hogy a piacgazdaság természetes vonása a konjunktúrák és válságok egymásutánisága, azonban minden egyes válságnak különböző a természetrajza: más okokra vezethetők vissza, eltérő volt a lefolyásuk és a következményeik. Éppen ezért érdemes megvizsgálni, hogy a leggyakrabban előforduló válságok (éhínségek, természeti katasztrófák, járványok, háborúk, gazdasági válságok, társadalmi defektusok stb.) esetén egyéni és csoportszinten mivel járt a válság, hogyan borította fel az addigi életvilágokat, s milyen válaszlehetőségek maradtak. A felvetett téma természetesen szélesíthető, hiszen a gazdaság- és társadalomtörténet, a szociológia, az etnográfia, a gazdasági antropológia, a közgazdaságtan, a pszichológia stb. tudományai újabb és újabb megközelítéseket adhat a témához.

TÍPUSOK, ESETEK, FOLYAMATOK

Az iparosodás előtti gazdaságok alacsony termelékenységgel működtek, gyenge volt a jövedelemtermelő képességük, így a társadalmi szegénység is nagy mértékűt öltött. Még a leggazdagabb országokban is 20% – 60% között mozgott a szegények aránya. A mezőgazdaság dominanciája miatt a társadalmak fokozottan ki voltak téve a rossz terméseknek. Egy-egy rossz termőév még kivédhető volt, de több egymás utáni rossz év már elviselhetetlen következményekkel járt. A legnagyobb tradicionális agrárválságok Nyugat-Európában 1846-ig, Magyarországon 1873-ig tartottak. Ezeket a válságokat Európa szerte társadalmi megmozdulások, ösztönös városi éhséglázadások követték: szétvert helyi piacok, kollektívan megrohamozott boltok és raktárak, esetleg kifosztott földesúri magtárak jelezték az utat. Az éhséglázadások általában egy-egy városra és környékére, szélsőséges esetben egy-egy régióra, megyére terjedtek ki. Az éhínségek okozta társadalmi válságok felszámolása rendszerint állami beavatkozással történt: rövid távon elsődlegesen hatásági erőszakkal, majd pedig központi élelmiszerszállítványokkal oldották meg a problémákat, esetleg kedvezményes (állami vagy földesúri) árukölcsönre is volt lehetőség.

Elhúzódó, mély gazdasági és társadalmi változásokat okoztak az időnként felbukkanó járványok. Pusztító és kivédhetetlen járvány sok volt Európában. A legismertebb a 14. századi pestis (fekete halál), a 19. században többször felbukkanó kolera, a 20. századi spanyolnátha (influenza) és tbc volt, de ide sorolhatjuk a 2020-as Covidot is. A járványok a halandóság növekedése és így a munkaerő kiesése miatt bevételcsökkenést, élelemhiányt okoztak, s gyakran jelentős népességmenekülést (mobilitást) vontak magukkal. A nagy járványok az összezsúfolt városokban okoztak nagyobb katasztrófát, míg falvakban, széttelepült rendszerekben kisebb volt a hatásuk. Egyes területeken akár 20-30%-os halálozást is okozhattak. Következménye volt a fogyasztás összeszűkülése, az árucserre mesterséges leállítás, a Thünen-modell felborulása, a mezőgazdasági és ipari árucserre átrendeződése, az egyoldalú fogyasztás, s az abból is következő betegségek terjedése.

Hasonló problémákat okozhattak a természeti/környezeti hatások is. Régi időkre visszamenőleg is lehet ilyen eseteket látni. A jéghatár délre húzódása az ázsiai legelőterületeken folyamatosan tolt odébb népcsoportokat, s akik legnyugatabbra voltak, azokat belökték Európába (hunok, magyarok stb.). De említhetjük a Tambora vulkán kitörése miatti évet is, amikor a korabeliek szerint nem volt nyár, s ez már éhezéshoz vezetett. A földrengések, hurrikánok

a polgári élet alapjait kezdték ki, amikor városokat rontottak le (Komárom, Lisszabon, New Jersey, Zágráb stb.). Az addigi életvilág megszűnt, a terület sokszor használhatatlanná vált, az ottani népcsoportok felhagytak mesterségeikkel, s erőteljes vándorlás indult meg.

Minden háború beavatkozik az emberek mindennapjaiba. A háború együtt jár az erőteljes állami koncentrációval, a demokratikus értékek látványos leépülésével, személyi korlátozásokkal, az egyéni szándékok negligálásával, a fogyasztás korlátozásával. Minél tovább tart, annál szélesebb körre terjednek ki a korlátozások. A jegyrendszer révén a minimális ellátás biztosítása állami feladattá válik. Együtt járhat a háború a támadó előli kapacitások tudatos elpusztításával, avagy a támadó általi totális területpusztítással, a létezés feltételeinek megsemmisítésével. A háború után a nagyszámú menekült, átköltöző léthelyzete is felboríthatja az addig világ működési rendjét (vagonlakások, sáttortáborokban való elhelyezés stb.). A menekültek beilleszkedése súlyos társadalmi konfliktusokkal járhat (olcsó, politikailag is kihasználható tömegek megjelenése). Pozitív elemként jelenhet meg a szegények istápolásában a jótékony, karitatív szervezetek munkája, a társadalmi szolidaritás szélesedése.

Óriási gazdasági és társadalmi problémákat okoztak azok a válságok, amelyek a piacgazdaság létéből fakadtak. A legnagyobb válság kétségtelenül az 1929-33 közti globális krízis volt, amely hatalmas gazdasági visszaeséssel, 25-30%-os munkanélküliséggel járt együtt. A jövedelmek csökkenése, a beruházások elmaradása, az új munkahelyek hiánya miatt 4-6 éves reménytelennek látszó időszakokkal szembesültek még a leggazdagabb országok polgárai is. Az egy főre jutó fogyasztás felére, harmadára esett vissza. Olyan új betegségek éledtek újra, amelyeket már korábban levetkőzött az emberiség. Még az USA lakosságának is 15-20%-a népkonyháról élt, s örült a napi egy-két szelet félpenészes kenyérnek és levesnek. Családi és egyéni kényszermagatartás alakult ki: a városiak a virágföldek helyén konyhakerteket alakítottak ki, parkokat ástak föl, ahol burgonyát és babot termeltek, sokezer mérföldet tettek meg marhavagonokban, hátha találnak az ország másik felén állást. A válság alatti szociális juttatások megvonása, a bérek csökkentése stb. is súlyosbíthatta a helyzetet. De ez volt az a korszak, amikor állami és helyhatósági szinten sok újdonság született: közmunkákat szerveztek az ínségeseknek, menhelyeket alakítottak ki, ipari szövetkezetekbe terelték az állástalanokat, gépek helyett kézi munkaerőt alkalmaztak, s fontos szerephez jutottak a társadalmi segítségnyújtó szervezetek.

A társadalmak működési rendszerének szokásai is változásokat eredményezhettek népcsoportok megélhetésében, fogyasztásában. Ennek egyik ismert eleme a népességvándorlás. Említhetjük pl. a túlnépesedett délnémet területekről meginduló, kelet felé történő vándorlást, amely a 13. és a 18. században (Drang nach Osten, Schwabenzug) jelentős részben éppen Magyarország felé irányult, amikor is a patriarchális öröklés mozdított meg többszázezer embert. De ennél nagyobb mobilitás is volt. Európából a 19. században 60 millióan indultak meg az Újvilág felé. Aki elindult, az általában felszámolt mindent, addigi élethelyzete átalakult, de aztán sokszor még mélyebbről folytathatta életét. Ide sorolhatjuk a mezőgazdasági vidékeken végbement agrárszocialista mozgalmak utáni vándorlást is. Ezeknél persze szolidabb folyamatok is voltak, mint pl. a napjainkig húzódnó típus-élethelyzetek utáni problémák (házastárs halála utáni vagyonszökkenés, korábbi kis jövedelmek utáni nyugdíjlét, az államnak való kiszolgáltatottság stb.), amely folyamatok tömegszerűsége hosszú távú fogyasztási nehézségekkel járhat együtt, ugyanakkor elindíthat egy racionális újragondolást is a szükséges és felesleges fogyasztás tárgyában.

VITAKÉRDÉSEK

A fenti esetek, folyamatok megismerése mentén továbbgondolásra érdemesnek tartjuk a következő kérdéseket:

1. Az eltérő kultúrák, társadalmi szokások mennyiben segítenek vagy gátolnak a válsághelyzetek megoldásában?
2. Az individuális innovatív beállítódás, mint társadalmi magatartásminta mennyiben képes a válsághelyzetekben is a továbblépés keresésére?
3. A válsághelyzetek egyéni vagy közösségi szinten oldhatók meg? Hol van ebben az állam, az önkormányzat, a kisebb közösségek helye? Milyen mozgásterek nyílnak a közösségek révén?
4. Individuális világunkban hogy állunk a társadalmi szolidaritással?
5. Kritikai (értelmiségi) szemléletünk mennyiben törik meg a társadalmi és gazdasági kiszolgáltatottság állapotában?
6. Vannak-e korosztályi különbségek a válsághelyzetek értelmezésében, megoldásában?